

РЕЦЕНЗІЇ

Словник української мови: У 20-ти т.

/ Уклад. Л. Л. Шевченко та ін.;

Гол. наук. ред. В. М. Русанівський; наук. керівник проекту

В. А. Широков; наук. ред. Н. Г. Озерова. –

К.: Наукова думка, 2010. – Т. 1. – 911 с.

Lexicographis secundus

post Herculem labor

(Подвиг лексикографа йде

слідом за подвигами Геракла)

Уже стала афоризмом фраза відомого французького письменника А. Франса про те, що словник – це всесвіт в алфавітному порядку. Проте загальномовний словник не лише фіксує велику кількість лексичних одиниць різних тематичних груп, але й віддзеркалює розвиток літературної мови на певному історичному етапі, передає самотність національної мови, опосередковано відбиває рівень суспільної свідомості етносу.

У сучасних умовах значення лексикографічної продукції стає дедалі вагомішим. В інформаційну епоху від розвитку національних

мовних ресурсів істотно залежить стан безпеки держави та її інформаційний суверенітет. Тому Указом Президента України від 7 серпня 1999 р. № 967 ініційовано створення Національної словникової бази. Одним із центральних проєктів програми є видання Словника української мови у 20 томах (СУМа-20), перший том якого вийшов друком завдяки чіткій скоординованій діяльності Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України. Науковий керівник проєкту – В. Широков.

Ця книга давно очікувана у філологічному світі. СУМ-20 справедливо можна назвати квінтесенцією роботи українських лексикографів. В авторів фундаментальної праці виробився погляд на тлумачний словник як на такий лексикографічний об'єкт, який відтворює у всій повноті системних зв'язків якомога більше аспектів лексичної та граматичної семантики, що виявляє словесна матерія. "Це форма комп'ютерного інструментального комплексу у вигляді віртуальної лексикографічної лабораторії, що стала принципово новою реалією в історії української лексикографії" [СУМ-20 I: 7]. У передмові до Словника детально репрезентовано процес формування комп'ютерного інструментального комплексу „СУМ” на основі паперового тексту СУМа-11, будову і функції відповідної комп'ютерної лексикографічної бази даних та створеної на її основі віртуальної лексикографічної лабораторії. Передмова слугує своєрідним навігатором для роботи із матеріалами Словника.

При укладанні Словника автори послідовно зреалізували низку лексикографічних принципів. Відрадно, що перший із них – максимально повне збереження і використання теоретичних та практичних надбань вітчизняної лексикографії, втілених у структурі та корпусі СУМа-11. Кількість вилучень із реєстру становить лише близько 800 одиниць. Це лексикографічний матеріал, який втратив актуальність. Натомість до реєстру введено слова на позначення нових реалій. Обсяг діапазону А – Б у СУМі-20, порівняно із СУМом-11, зріс більш ніж удвічі. У реєстрі нові лексичні одиниці відображають динамічні процеси у словниковому складі української літературної мови, детерміновані соціальними трансформаціями, стрімким розвитком науково-технічного прогресу, глобалізацією та розширенням міжнародних зв'язків України як незалежної держави. Заповнення лексикографічних лакун зреалізовано також за рахунок нових лексико-

семантичних варіантів, через розширення фразеологічної сфери та зони словосполучень. Серед неологізмів домінують іменники, друге місце за чисельністю займають прикметники. З погляду словотворення продуктивністю відзначається суфіксація. Велику частину новотворів становлять складноскорочені слова.

Високо поцінуємо те, що автори СУМа-20 відтворили питомі риси української мови та українського менталітету. Залучений лексикографічний матеріал відображає національно-історичні реалії та ментальні концепти українського народу. Пор. словникові статті до лексеми *берегиня* у двох знакових лексикографічних працях.

СУМ-11

БЕРЕГИНЯ, *і, ж. діал.* Русалка. Численні фантастичні істоти, якими східні слов'яни населяли навколишню природу, – Дів, русалки, або берегині, лісовики, водяники і т. ін., – усе це стародавні божества, які уособлювали природу (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

СУМ-20

БЕРЕГИНЯ, *і, ж.* 1. За давньослов'янськими релігійними уявленнями, мати всього живого, первісне божество – захисниця людини, богиня родочості, природи та добра; згодом уважалася охоронницею дому і родини, подружньої вірності, покровителькою рибалок. *Берегинь зображали на глиняних або мідних нагрудних пластинках, вишивали на рушниках (з навч. літ.).*

2. *перен.* Жінка, яка охороняє, піклується про когось або щось. *Літературознавець і мистецтвознавець Єлизавета Омелянівна Серєда, справжня берегиня спадщини Тараса Шевченка, почала свої дослідження в 1933 р. у Харкові, тодішній столиці України (з газ.).*

3. *заст.* Русалка. Численні фантастичні істоти, якими східні слов'яни населяли навколишню природу, – русалки, або берегині, лісовики, водяники і т. ін. – усе це стародавні божества, які уособлювали природу (з наук. літ.).

Концепція укладання СУМа-20 ґрунтується на істотному розширенні текстово-ілюстративної бази лексикографічної праці. Словник став одухотвореним передусім завдяки представленню контекстної основи, лексики та фразеології Святого Письма. Значення та авторитет цього джерела переоцінити неможливо. Для залучення біблійної лексики створено автоматизований конкорданс, який базується на цитованому тексті Біблії у перекладі І. Огієнка, та комп'ютерну інструментальну лексикографічну систему „Біблійний СУМ”. Загалом у СУМі-20 змінено дефініції багатьох слів цього тематичного угруповання, введено нові лексеми, розширено семантичну структуру слів, змінено стилістичні ремарки, зафіксовано біблійну

фразеологію, уведено ілюстративний матеріал із Біблії. Наприклад, словникова стаття до лексеми *ангел* відображає різні типи трансформацій, здійснених укладачами СУМа-20. Наведемо кілька цитат-ілюстрацій зі словникової статті: *Своїм анголам Він [Ісус Христос] наказує про тебе, щоб тебе пильнували на всіх дорогах твоїх* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Коли ж прийде Син Людський у славі Своєї, і всі анголи з Ним, тоді Він засяде на престолі слави Своєї* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Трудящим людям, Всеблагий, На їх окраденій землі Своєю ти силу ниспошли. А чистим серцем? Коло їх Постає ти ангели свої* (Т. Шевченко).

У передмові до 20-томника зазначено, що “завдяки наявності біблійних значень Словник, а разом з тим і мова отримують інший, вищий комунікативний рівень, на якому Бог спілкується з людьми через Своє Слово – Біблію” [СУМ-20 I: 26].

Істотне розширення списку цитованих джерел відбулось і за рахунок залучення творів раніше заборонених письменників (І. Багряного, В. Винниченка, М. Вороного, М. Йогансена, П. Куліша, О. Ольжича, М. Хвильового та ін.) і письменників нової доби (Ю. Андруховича, О. Забужко, Л. Костенко, М. Матіос, Б. Олійника, В. Яворівського та ін.); уведення нових текстово-ілюстративних джерел – Інтернету й створеного в Українському мовно-інформаційному фонді лінгвістичного корпусу.

Засадничим принципом рецензованої праці є звільнення СУМа від рудиментів тоталітарного режиму. На нашу думку, коректно здійснено деідеологізацію лексикографічного матеріалу. Вилучено росіянізми, невдалі кальки. Комплексну роботу з подолання ідеологічних нашарувань демонструє зіставлення тлумачення слова *бізнес*.

СУМ-11

БІЗНЕС, у, ч., розм. Комерційна, біржова або підприємницька діяльність як джерело наживи в капіталістичному світі. – *Інше становище в капіталістичних країнах! – вигукнув Юнак: – Там усе підкорено бізнесу, наживі* (Панч, Ерік., 1950, 129).

СУМ-20

БІЗНЕС, у, ч. 1. Підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку. – *А я, як формулюють економісти, маю прибуток з обороту. Бізнес є бізнес* (Г. Усач); *Туристичний бізнес завжди і скрізь був найбільш високооборотним* (із журн.).

2. збірн. Бізнесмени, підприємці. У державі потрібна співпраця держави, бізнесу і профспілок (з публіц. літ.); Треба дати можливість третьому сектору вирости, стати на ноги, щоб держава, бізнес і політики сприймали його як солідного партнера (з публіц. літ.); Однією з традицій цивілізованого бізнесу завжди було меценатство (з газ.).

Зробити бізнес див. зробити, (1) Човниковий бізнес, розм. – перевезення і продаж речей, придбаних на іноземних ринках, як постійне заняття; човникарство. Можливо, шляхи розвитку малого бізнесу і справді не пролягають крізь “човниковий” бізнес, але наприкінці ХХ ст. інших ми не мали (з газ.).

Окремого коментаря заслуговують технологічні аспекти проекту „СУМ-20”. Складною і багатоетапною процедурою був парсинг словника – автоматичний (автоматизований) процес переведення його тексту до комп’ютерної лексикографічної бази даних із певною структурою. Цю роботу успішно було здійснено. У передмові до СУМа-20 чітко представлені структура і функції лексикографічної бази даних. На основі автоматичних операцій процес редагування Словника стає контрольованим та уніфікованим.

Інструментальний комплекс „СУМ” спроектовано як віртуальну лексикографічну лабораторію, що має таку будову: сервер бази даних відповідає за зв’язок із лексикографічною базою даних і за функції отримання та збереження даних; сесійний сервер устанавлює сеанси роботи для окремих користувачів, керує привілеями та встановлює рівні доступу; клієнтська програма надає інтерфейс користувача, що створює можливість виконувати лексикографічну і редакційну роботу, а також ряд інших функцій. Програмний комплекс може функціонувати у мережі локальній та глобальній (у середовищі Інтернету).

Комп’ютерна технологія нового СУМа ґрунтується на лінгвістичному корпусі, що прийшов на зміну традиційній лексичній картотеці. Сервіс Українського національного лінгвістичного корпусу об’єднує можливості сервісів інших інформаційних систем: електронної бібліотеки, граматичного словника, інтегрованої лексикографічної системи “Словники України”, а також функцій повнотекстового пошуку. На сьогодні цей корпус містить 4259 літературних джерел обсягом 1,09 Гб, що налічують понад 64 млн слововживань. Справді, цифрові показники вражають, а за ними криється скрупульозна і відповідальна робота багатьох людей. Лексикографічну діяльність було зорганізовано за принципом лексикографічного

конвєса. Основним лексикографічно-технологічним “кластером” виступає технологічний том – фрагмент Словника, закріплений за певним колективом лексикографів. Лексикографічна робота базувалась на взаємодії менеджменту проекту, адміністрації головного наукового редактора, адміністрації головного технолога.

І ще одна інновація! Застосування комп’ютерних технологій лексикографування при укладанні СУМа-20 дозволило вперше в українському мовознавстві розпочати роботу з фундаментальної лексикографічної статистики. Наприклад, велике – понад 700 % – зростання числа фразеологізмів у Словнику пояснюється значною роботою, здійсненою українськими лексикографами упродовж останніх 30 років. Авторський колектив планує наводити статистичні дані у кожному томі, щоб можна було проаналізувати процес лексикографічного розвитку Словника української мови.

Цікавим є той факт, що кожний том Словника після його видання заплановано виставити в українському сегменті Wiktionary для надання вільного доступу користувачам для Wiki-лексикографування.

Насамкінець звернемо увагу на такі моменти. Зазвичай академічні праці є зразком для наслідування у багатьох аспектах. Давно усталилась аббревіатура *СУМ*, також звичним є правило про відмінювання аббревіатур: *СУМа*. Чому б за аналогією не зберегти таку ж форму тоді, коли додано кількість томів: *СУМа-20*, *СУМом-20* (у передмові автори не відмінюють аббревіатури *СУМ-11* і *СУМ-20*)? Це дало б змогу уніфікувати типові написання у наукових працях (монографіях, дисертаціях, статтях). Наприклад: у *СУМі*, у *СУМі-11*, у *СУМі-20*.

Мабуть, усі помітили (і пожалкували!), що перший том СУМа-20 має мізерний тираж – 1000 примірників. Цілком очевидно, що навіть бібліотеки вишів не зможуть його придбати. Про школи нема що й говорити. Залишається лише сподіватися на додатковий наклад. Новий Словник, який повновартісно репрезентує лексичне багатство, граматичну архітектуру і стильову палітру сучасної української мови, є бажаною книгою для багатьох громадян, численних вітчизняних і зарубіжних книгозбірень.

Переконані, що усіх, хто розгорне СУМ-20, книга заповнить магією відграненого за світовими лексикографічними стандартами слова, спонукатиме до щоденної наполегливої праці задля розвою української мови та Української держави.

